

AŞIQ ƏLƏSGƏRLƏ BAĞLI DASTAN-RƏVAYƏTLƏR

Məhərrəm Qasımlı
Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri,
əməkdar elm xadimi, professor

Mahmud Allahmanlı
ADPU, filologiya elmləri doktoru, professor
e-mail: m.allahmanli@mail.ru

XÜLASƏ

Dədə Qorquddan üzü bəri möhtəşəm sənət ənənəsinə bağlanan aşıq yaradıcılığı ustad sənətkarlarla həmişə yeni dəyər qazanmış və uğurlu zənginləşmələrlə diqqət önünə gəlmişdir. XIX əsr aşıq sənətinin istedadlı simalarından olan Aşıq Ələsgər də bütünlükdə yaradıcılığı, məclis ədəb-ərkanı ilə buna örnəkdir. Dədə Ələsgərlə bağlı yaranan dastan-rəvayətlər, əhvalat və hadisələr bunun nümunəsi olaraq xalqın bağırının başından qopmuşdur. Onların hər birisi mükəmməl təsəvvür hadisəsi olaraq sənətkara sevgidən yoğrulmuşdur. Başlanğıcında isə sənətkarın həyatı ilə bağlı tipik əhvalatlar dayanmışdır. Məlum şeir örnəklərinin bir qismi eyni zamanda həmin epizodik məqamları özündə ehtiva etmək gücü ilə fəlakətə. Daha doğrusu, ustad aşıq ayrı-ayrı səfərlərində, eləcə də mühit və ailə çevrəsində baş verən hadisələri bu və ya digər şəkildə gəraylı, qoşma, tənqis, divani, müxəmməs və s. formalarda yaratdığı şeirlərində fəlakətləşdirmişdi. Hətta bəzən əhvalat olaraq özü danışmışdır.

Bütün bunlar ümumilikdə ustadla bağlı dastan-rəvayətlərin yaranması üçün əsas olmuşdur. Ustadın həyat və yaradıcılığının müəyyən tərəflərini aydınlaşdırmaq üçün həm də bu dastan-rəvayətlər mənbə funksiyasını yerinə yetirir. Dastanlaşmanın, tarixi-mədəni ənənənin ümumi axarı haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırır.

Açar sözlər: Aşıq Ələsgər, dastan, rəvayət, ustad aşıqlar, aşıq poeziyası

Ozan-aşıq mədəniyyətinin nəhəng ustadlarından olan Aşıq Ələsgərin sənəti və obrazı ilə bağlı mühüm bir hissəni onun haqqında yaranmış das-

tan-rəvayətlər çevrələyir. Ümumiyyətlə, aşıq sənəti xalqın ruhunu ifadə edən böyük bir enerji mənbəyi olmaqla tarixin dərinliklərindən süzülüb günümüze qədər möhtəşəm bir yaradıcılıq missiyası yerinə yetirməkdədir. Xalqın mənəvi dünyasına sahib durmaq, onun milli-tarixi varlığını bir dəyər və yaddaş kodu kimi gələcəyə daşımaq hər zaman sənətin əsas taleyüklü vəzifəsinə çevrilmişdir. Dədə Qorquddan üzü bəri yol gələn zəngin sənət ənənəsi özünün tarixi mövcudluq enerjisini və yenilməz kimlik mücadiləsini qopuzda, sazda görməklə, həm də onun təlqin etdiyi milli-etnik düşüncəyə köklənmək yolunu tutmuşdur. Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Aşıq Qərib, Sarı Aşıq, Dədə Kərəm, Xəstə Qasım, Gülablı Valeh, Aşıq Hüseyn Şəmki, Varxiyanlı Məhəmməd, Molla Cuma, Xəstə Hasan, Aşıq Şenlik, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Növrəs İman, Aşıq Şəmşir və s. ustad sənətkarların haqqında söylənen rəvayət, dastan örnəkləri olub-olmuş əhvalatlarla yanaşı, həm də sözü gedən ustad aşığa xalq məhəbbətinin ifadəsi olaraq diqqət önünə gəlir. Bu epik mətnlərin bir qismi gerçək tarixi əhvalatları çevrələdiyi kimi, bir xeyli qismi də sonrakı dönmə aşıqların və el-camaatın təxəyyülü vasitəsi ilə ortaya çıxmışdır. Aşıq Ələsgərlə əlaqədar yaranmış dastan-rəvayətlər də bu qəbildəndir. Orada da gerçək hadisə və əhvalatlarla sonradan əlavə olunmuş kənar təxəyyül müdaxilələri mövcud mənzərəni ortaya gətirmişdir.

Aşıq sənətinin tarixi-mədəni axarında əvvəlki yüzilliklərdə olduğu kimi, XIX əsr də zənginliklərlə səciyyələnən, xüsusi sənət yükü ilə diqqət önünə gələn möhtəşəm bir mərhələdir. Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Hüseyn Şəmki, Yəhya bəy Dilqəm, Hüseyn Bozalqanlı, Varxiyanlı Məhəmməd, Çoban Məhəmməd, Aşıq Şenlik, Molla Cuma və s. kimi sənətkarlar dövrün aparıcı simalarıdır. Aşıq Ələsgər ucalığı isə XIX əsrin tarixi-mədəni axarında bir dədəlik və ali mərtəbə meyarı olaraq özünün zirvə məqamına yüksəlir. Onun ömür yolu, sənət həyatı, yaratdığı misilsiz poetik örnəklər, eləcə də öz dönməmində və özündən sonra tarixi gedişətdə oynadığı tarixi rol həqiqətən də hey-rət doğuracaq qədər zəngin və cahanşümlüdür. O özünün zəngin poetik irsi ilə Azərbaycan aşıq sənətinin tarixi kimlik göstəricisi statusunu qazanmışdır. Möhtəşəm poetik istedad yükündən xəbər verən şeirləri ilə yanaşı, haqqında meydana gələn əhvalatlar, rəvayətlər bu baxımdan dillər əzbərinə çevrilmiş, etnosun mənəvi varlığının tərkibində uzunmənzilli səfərə çıxmışdır. “Ələsgərnən Səhnəbanı”, “Aşıq Ələsgərin Türkiyə səfəri”, “Aşıq Ələsgər qarabağ-

lıların yaylağında”, “Aşıq Ələsgərin Qaraqoyunlu səfəri”, “Aşıq Ələsgərin Dəli Alının toyuna gəlməsi”, “Aşıq Ələsgər Yanşaqda”, “Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım”, “Aşıq Ələsgərlə Aşıq Nəsimin qabaqlaşması”, “Aşıq Ələsgərlə Şəmkirli Aşıq Hüseyinin görüşü”, “Aşıq Ələsgərnən Mir Məcid ağanın görüşü”, “Aşıq Ələsgərin Qarabağ səfəri”, “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”, “Aşıq Ələsgərin Gəncə səfəri”, “Aşıq Ələsgərin İrəvan səfəri”, “Aşıq Ələsgər Kəlbəcərin Qılışlı kəndində”, “Aşıq Ələsgərin Şınıq səfəri”, “Bəşirin Molla Rəhimi vurmağı”, “Aşığın qocalığı”, “Dəyirmançı aşıq”, “Aşıq Şenliklə Aşıq Ələsgərin görüşü”, “Aşıq Ələsgərlə Hüseyin Bozalqanlıın görüşü”, “Aşıq Ələsgər dastanı” və s. epik mətnlərin bir hissəsi tarixi-bioqrafik mənzərəni, bir qismi isə sonrakı dönmə aşıqların təxəyyül imkanlarını ortaya qoyur. Burada ustad aşığın özünün şəxsi həyatından doğan tarixi-xronoloji hadisələr də yer alır, xeyli sonralar sənət dövriyyəsinə daxil olan və başqa aşıqların təxəyyül vasitəsi ilə uydurduğu dastan-rəvayətlər də həmin silsiləyə daxil olur.

Ümumiyyətlə, bu qəbildən olan folklor örnəklərinin böyük bir qisminin arxasında müəyyən əhvalat, hadisədən qaynaqlanaraq maraqlı və diqqətçəkici epik mətnin ortaya gəlməsi vacib və birinci şərt olaraq qəbul olunur. Ancaq həmin epik mətn daim yeniləşmə və dəyişmə imkanlarını da özüyə daşıyır. Bu, həmin örnəyə təkan verəcək təxəyyül imkanlarını və bədii mətnin təsirlilik funksiyasını və onun şaxələnilib yeni axara yönəlmə meyilini zaman keçdikcə daha da artırır. Xalq mahnılarımız, bayatılarımız, müxtəlif səpkili poetik örnəklər, eləcə də aşıq ədəbiyyatında mövcud nümunələrin mühüm bir qismi buna nümunədir. Həmin örnəklərin meydana gəldiyi şərait, daha doğrusu, onun nüvəsində, mahiyyətində dayanan əhvalat və hadisə zəmini bədii mətnin genişlənmə imkanını, onun epik hüdudlara yönəlmə səciyyəsinə daha da artırır, ona yeni epik mətnə çevrilmə səviyyəsində əlavə çalarlar qatır. Ustad sənətkarların həyatının müxtəlif mərhələlərində qarşılaşdıqları vəziyyətlərlə əlaqədar yaranan kifayət qədər belə örnəklər vardır. Abbas Tufarqanlı, Qurbani, Sarı Aşıq, Xəstə Qasım, Aşıq Valeh, Aşıq Hüseyin Şəmkirli, Dilqəm, Aşıq Hüseyin Bozalqanlı, Növrəs İman, Aşıq Şəmşir, Mikayıl Azafı və s. kimi onlarla sənətkarların yaradıcılıq nümunələrində bu tip örnəklərin özünə yer alması, yeni məzmunlu epik mətnlər – rəvayətlər və səfərlərdən doğan dastan-rəvayətlərin biçimlənməsi olduqca çoxdur. Aşıq Ələsgərlə bağlı yaranan rəvayət və əhvalatlar da bu qəbildəndir. Onların ümumi mənzərəsi ustadın

həyat və sənət obrazını ərsəyə gətirmişdir. Folklorşünas İ.Ələsgər babası Aşıq Ələsgərlə bağlı aşıq sənətində özünə geniş yer almış dastan-rəvayətlərlə əlaqədar qeyd edir ki, “hələ sağlığından başlayaraq ulu şəxslər haqqında xalq arasında onu daha da hörmətləndirən duzlu-məzəli söhbətlər gəzməyə başlayır. Bunların əksər hissəsi həmin şəxsin həyatında baş vermiş hadisələrdir ki, zaman keçdikcə artıb-əysilmələrə məruz qalmış və rəvayətlərə çevrilmişdir. Bu sözləri digər ustad aşıqlarımız barəsində də deyə bilərik. Onların haqqında olan rəvayətlərin əksər hissəsi bəzən hər hansı bir şeirin yaranması ilə bağlı olur ki, ustadın həyatını, onun yaradıcılığını öyrənmək baxımından xeyli əhəmiyyətə malikdir” (1, 315). O, bir sıra rəvayətlərin bioqrafik, bir sırasının isə sonradan düzəldildiyini atasının və digər qohumlarının söhbətindən öyrənmişdir.

Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan, rəvayət və əhvalatlar da bu baxımdan təbii-ənənəvi qanunauyğunluğa söykənir. Ümumiyyətlə, şifahi ənənəyə bağlanan aşıq yaradıcılığı bütün məzmunu ilə həm də çoxlu əhvalat və hadisələrin meydana gəlməsi üçün geniş şərait yaradır. “Eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər” təsəvvürü təbii ki, bu prosesdə müxtəlif tipli hadisələrin baş verməsini, ustadların ona şahidlik etməsini və bəzən də sırf iştirakçı olmasını təbii əsasla bağlayır. Baş verən əhvalat və hadisələr isə müxtəlif səpkili epik örnəklərin yaranması üçün əsas olmaqla, həm də sənətkarların həyatının bir hissəsi kimi yaddaşlara yazılmışdır. Dastan-rəvayətlərin, səfər hadisələrinin yeni bir axara yönəlməsi, variantlaşması da bu prosesdə qaçılmazdır.

Aşıq Ələsgərlə bağlı yaranan dastan və rəvayətlər də məhz ustadın həyatının bir hissəsi olub ömür yolunu, yaradıcılığının ümumi mənzərəsini aydınlaşdırmaq üçün əsaslı material verə bilmək xüsusiyyəti ilə diqqət önünə gəlir. Bununla belə, folklor üçün səciyyəvi olan epik təxəyyül imkanlarını, xalqın arzu və istəklərindən doğan səfər hadisələrini və həmin coğrafiyalarda rast gəlinə biləcək sənət qarşılaşmalarını da nəzərə almaq lazımdır.

Orta çağlara məxsus ustadların həyat və fəaliyyəti ilə bağlı avtobioqrafik bilgilər həmişə azlıq təşkil etmişdir. Çünki onların ömür yolu ilə bağlı faktların vaxtında yazıya alınmaması sonrakı mərhələlərdə aydınlaşdırmalar aparmaq üçün müəyyən çətinliklərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Məhz bu səbəbdən də ayrı-ayrı şeirlərdə olan fikir və mülahizələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır və sonrakı dövrdə əlavə bilgilər almaq üçün bir qaynaq rolunu oynaya

yır. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında da bu tip poetik örnəklər kifayət qədərdir. Onların hər birisi ustadın ömür yolunun hansısa məqamlarını aydınlaşdırma bil-mək baxımından əhəmiyyətli. Hətta ayrı-ayrı şeir, bənd, misra örnəkləri epik mətnlərin – rəvayət və dastan – səfərlərin meydana gəlməsi imkanlarına gedib çıxacaq qədər zəmin yaradır. M.H.Təhmasib bu incəliklərə diqqət yetirərək bir örnəyi nümunə verir və vurğulayır ki, “aşiq hər bir sözün, ifadənin mənasını belə incədən-incəyə müəyyənləşdirib sonra işlədən sənətkardır. Onun məşhur “Narın üz” təcnişi haqqında maraqlı bir rəvayət vardır. Deyirlər ki, o, bu təcnişin dörd bəndini qoşmuş, “narın üz”ü beş müxtəlif mənada işlətməmişdir. İfadənin altıncı mənasını, yaxud mənə çalarını tapa bilmədiyinə görə yazdırıb qüdrətlərinə inandığı müasirlərinə göndərmiş, tamamlanmasını xahiş eləmiş, hətta kim bu altıncı mənəni tapıb beşinci bəndə qoşa bilsə təcnişi ona bağışlayacağını vəd etmişdir. Lakin belə bir şair tapılmamışdır. Günlərin birində o, dağda bir alaçığa qonaq düşübmiş. Ev sahibi aşığa çay-çörək gətirmək üçün qızını səsləmiş və xüsusi bir tapşırıq vermişdir ki, qonağa “narın üz” gətirsin. Beləliklə, “narın üz”ün son mənası tapılmışdır” (6, 47). “Narın üz” bişmiş südün üzündəki qaymaq hissəsidir. Tarixin ayrı-ayrı dövrlərində yaşayıb-yaratmış sənətkarlar bir istiqamətdə xalqın yaddaşında bu tip əhvalat və hadisələrlə qalmışdır. Ağsaqqallar, el müdrikləri, sənət biliciləri bunları bir örnək, mənəviyyat və yaşam nümunəsi olaraq ayrı-ayrı yığnaqlarda, el şənliklərində danışmaqda onların həm də tərbiyəvi mahiyyətinə diqqət yetirməyə çalışmışlar.

Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətləri rəngarənglik və yaranma müxtəliflikləri baxımından bir neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

- a) **ustad sənətkarın özü tərəfindən yaradılmış örnəklər;**
- b) **ustadın yaxın çevrəsi, şagirdləri tərəfindən aşığın söyləmələri əsasında yaranmış dastan-rəvayətlər;**
- c) **aşığın ayrı-ayrı səfərləri və məclis aparmaları əsasında baş vermiş hadisələr əsasında həmin hadisələrin iştirakçıları (şahidləri) tərəfindən düzülüb-qoşulmuş əhvalat və hekayətlər;**
- ç) **ailə, nəsil söyləmələrindən qaynaqlanan hadisə və əhvalatlar;**
- d) **aşığın müasirləri və qarşılaşdığı ustad sənətkarlar tərəfindən düzülən epik söyləmələr;**
- e) **sonrakı dönmə aşıqlar tərəfindən təxəyyül hesabına meydana gələn**

və xalq arasında yaşayan dastan-rəvayətlərlə bağlı yaranan variant söyləmələri;

ə) ustadın müxtəlif şeirləri əsasında aşığılar və xalq tərəfindən yaradılan dastan-rəvayətlər və s.

Aşığı Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlər bütün spektrləri ilə ustadın həyat və yaradıcılığını, mühitini, bağlamlarını, ayrı-ayrı səfərlərini, şəxsiyyətini, sənət yükünü və s. əhatə etmək imkanları ilə diqqəti çəkir. Bu dastan-rəvayətlər kimi xalqın bu gün də ruhunu oxşamaqda, ustada olan sevginin (eləcə də aşığı sənətinə ehtiramın) dərəcəsini ortaya qoymaq baxımından əvəzsizdir. Aşığı Ələsgər öz zəngin yaradıcılığı ilə xalqın qəlbində əbədiyaşarlıq qazanmışdır. Bu ucalıq sözün, sənətin, eləcə də xalqın sənətkara olan qiymət meyarıdır. Aşığı Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlər də bunun ifadə örnəyi olaraq ustadların repertuarında artıq yüz ildən çoxdur ki, özünə yer almaqdadır. Heç şübhəsiz, neçə-neçə yüzilliklər boyu belə də davam edəcəkdir.

Ustad sənətkarla bağlı dastan-rəvayətlər, xatirə-əhvalatlar hər birisi məzmun və mahiyyəti ilə ciddi əhəmiyyət daşıyır. Həmin örnəklər ustad aşığılar, el ağsaqqalları, aşığın həmkəndliləri, yaxınları, onunla həmsöhbət olanlar tərəfindən deyilənlərdir.

Burada sənətkar şəxsiyyəti, onun bənzərsiz istedadı və haqq aşığılığına məxsus heyrətamiz keyfiyyətləri öz dolğun təfəsilatı ilə geniş auditoriyaya təqdim edilir. Ona görə də Aşığı Ələsgərin yaradıcılığı bu istiqamətdə həmin dastan-rəvayət, hadisə-əhvalat səviyyəsində milli-mənəvi düşüncəmizin qızıl fonduna daxil olmuşdur. Xalq arasında, müxtəlif səpkili auditoriyalarda, aşığıların repertuarında, ayrı-ayrı toplulmlar arasında söylənən hekayətlər onu bizə daha da yaxınlaşdırmaqla, həm də müasirimiz etmişdir. Ailə çevrəsi (“özüm aşığı oldum, oğlum gülləçi”), halal zəhmətə bağlı güzəran keçirməsi, sadə həyat yaşaması, nökrəçiliyi, uğursuz sevgi macərəsi (“ala gözlü Səhnəbanım gedibdi”), ustadı Aşığı Alı ilə arasında olan qarşılaşma (“bir şagird ki, ustadına kəm baxa, onun gözlərinə ağ damar-damar”), Aşığı Hüseyn Şəmki ilə qarşılaşması (iki ustadın qarşılaşmasının klassik örnəyi), həyat yoldaşı Anaxanım ilə bağlı əhvalat (“Anaxanımın küsməyi”), xalası oğlu Molla Rəhimlə əlaqəli hekayət, ağır günlərdə dəyirmançı kimi fəaliyyəti, Dəli Alı ilə bağlı rəvayət (“Dəli Alı bir sədd açıb, Şah Abbas dövrünü kimi”) və s. hamısı dastan-rəvayətlərin yaranması üçün əsas olmuşdur.

Aşiq Ələsgərlə bağlı yaranmış dastan-rəvayətlərin böyük əksəriyyəti bütün göstəricilərinə görə onun həyat hekayətləridir. Həyatının, keçirdiyi ömür-gün yolunun ayrı-ayrı məqamları buraya hopmuşdur. Daha doğrusu, ustad sənətkar bu əhvalat-hekayətlərlə dastanlaşmışdır. Dastanlaşan Aşiq Ələsgər bütün hallarda öz taleyinə və istedad imkanlarına söykənir. Xalq onun haqqında nəyi yaradırsa buna inanıb yaradır. Xalq onun bədii obrazını rəngarəng (həm də əvəzsiz) boyalarla mükəmməl şəkildə cızmışdır. Məsələn, erkən yaşlarında olan qabiliyyət və bacarığını əks etdirən epizodlar Kərbəlayi Qurbanın ifadələrində təfəssilatı diqqət önünə gətirir: “Ələsgər sərrast uşaqdı. Düzü, mənim quşum qonub. Sümüyüm də yaman kövrəlib. Boş vaxtlarında yalan-yanlış saz dınqıldadır, qoca əmisini də ovundurur. Elə bilirəm ki, bu Allaha da, bəndəyə də xoş gedər. Sinnimin bu çağında qarına gəlmişəm.

Kərbəlayının kövrək sözləri Məşədi Alməmmədi, arvadı Pərzadı yandırır-yaxdı. Ələsgəri Kərbəlayi Qurbana nökrə verməyə razılaşdılar.

Kərbəlayi Qurbanla Ələsgəri doqqazda Səhnəbanı qarşıladı.

Kərbəlayi Qurban:

– Gözümün işığı! Qonağımıza xoş gəldin de. Allah verəndən də nə var gətir, bir balaca çənə tərpedək.

Səhnəbanı:

– Ay dədə, bəyəm Ələsgər qonaqdı?

– Yox, a qızım! Ələsgər daha qonaq deyil. Bizim evin bir övladıdır” (2,75).

Aşiq Ələsgər sazı-sözü ilə sağlığından yaxın-uzaq ellərimizi gəzdirdiyi kimi, haqqında yaranan dastan-rəvayətlərlə də dolaşmışdır. Onu da əlavə edək ki, bu dastan-rəvayətlər, haqqında dolaşan əhvalat-hekayətlər sağlığında gəzib məclis apardığı coğrafiyadan qat-qat geniş ərazini əhatələyir. Ustad şeirlərində “yaxşı hörmət ilə, təmiz ad ilə mən dolandım bu Qafqazın elini” söyləyir. Aşiq Ələsgər müstəqim mənada söylədiyi Qafqazın mifik və sufi kodu yaradıcılığının, şeirlərinin hal-hazırda əhatələdiyi təsəvvürü diqqət önünə gətirilir. Bu bütünlükdə türk oğlunun ayağı dəyən böyük bir coğrafiyanı, sazın-sözün yayıldığı məkanı əhatələyir. “Pirə ata dedim, cavana qardaş, ana-bacı bildim qızı-gəlini” deyən sənətkar həm də özü ilə bağlı düşüncəni təsəvvür, mənəviyyət, şəxsiyyət, yaşam örnəyi olaraq diqqət önünə gətirir.

Ustad sənətkarla bağlı yaranan dastan-rəvayətlər sözün həqiqi mənasında Aşiq Ələsgərin həyat və sənət hekayətləridir. “Aşiq Ələsgər qarabağlıla-

rın yaylağında”, “Aşıq Ələsgərin Qaraqoyunlu səfəri”, Aşıq Ələsgərin Dəli Alının toyuna gəlməsi”, “Ələsgərnən Səhnəbanı”, “Aşıq Ələsgər Yanşaqda”, “Aşıq Ələsgərlə Aşıq Nəsin qabaqlaşması”, “Aşıq Ələsgərlə Şəmkirli Aşıq Hüseynin görüşü”, “Aşıq Ələsgərnən Mir Məcid ağanın görüşü”, “Bəşirin Molla Rəhimi vürməsi”, “Aşığın qocalığı”, “Dəyirmançı aşıq” və s. ustadın həyatının müxtəlif səhifələrini əks etdirən avtobioqrafik hekayətlərdir. Bu dastan-rəvayətlərdən onun canlı sənətkar obrazı, şəxsiyyəti, hərəkət və davranışları, münasibətləri, səmimiyyəti və s. buradan boy göstərir. Məsələn, aşıq sənətinin iki azman sənətkarı (Aşıq Hüseyn Şəmkirli ilə Aşıq Ələsgər) təmsalında gerçəkləşən görüş-qarşılaşma bütünlükdə sənət (şəxsiyyət) ənənəsi baxımından olduqca səciyyəvidir. “Aşıq Ələsgər qarı-bacada hərlənib, qonağın yolunu gözləməyə başladı. Bir də gördü ki, Zod yolu ilə bir atlı gəlir. Atlı gəlib kəndə yaxınlaşanda yolun qırağında yer sulayan Məşədi Paşanın yanında dayandı. Nə danışdısa, Məşədi Paşa əlini kəndə tərəf uzatdı. Sonra atlı yoluna davam elədi. Aşıq Ələsgərin ürəyinə damdı ki, Aşıq Hüseyn olacaq. Damın üstündən aşağı düşdü, qonağı qarşılamaq üçün yola tərəf getdi. Qarama deyilən suyun yanında bir-birinə çatdılar. Aşıq Ələsgər gördü ki, boz atlı, qara yapıncılı, sarıyanız, qırmızı saqqal, üzündə tək-tək çopuru olan bu nurani kişi həmin yuxuda gördüyü adamdır.

Aşıq Hüseyn atdan düşdü, görüşdülər...

Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyn danışa-danışa evə tərəf getməyə başladılar. Bunlar qarıya çatanda Məhəmməd də çatdı. Məhəmməd əlini Aşıq Hüseynə uzatdı:

– Hüseyn əmi, xoş gəlibsən?

– Xoşbəxt olasan! A bala, sən mənim “Hüseyn əmi” olduğumu haradan bildin?

– Vallah, Hüseyn əmi, qağam dedi ki, Şəmkirli Aşıq Hüseyni yuxuda görmüşəm, bizə qonaq gələcək. Bu heyvanı da ona görə gətirtirdi.

Aşıq Hüseyn şübhədən çıxdı” (1, 352-353).

Aşıq Ələsgərlə bağlı olan əhvalt-hekayətlər və dastan-rəvayətlər də özündən sonrakı dövrün aşıqlığı üçün bir sənət istinadgahıdır. Aşıqlar tərəfindən biri-birinə ötürülən avtobioqrafik bilgilər və ayrı-ayrı süjet elementləri daşıyan şeirlərdən doğan təəssürat sonralar ortaya çıxacaq epik mətnlərin ana qaynağıdır.

Bir çox dastan-rəvayətlər məhz bu zəmin üzərində biçimlənmiş, geniş areallara yayıldıqca variantlaşaraq yeni görüntülərlə ortaya çıxmışdır. “Aşıq Ələsgərin Gəncə səfəri”, “Aşıq Ələsgərin İrəvan səfəri”, “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”, “Aşıq Ələsgərlə Hüseyn Bozalqanlının görüşü”, “Aşıq Ələsgərin Ağbaba səfəri” və s. dastan-rəvayətlər məhz bu şəkildə dastanlaşma prosesinə girmişdir. Bəzi hadisələrin ayrı-ayrı dastan-rəvayətlərin tərkibində təkrarən peyda olması İrəvanda, Şınıq-Gəncəbasarda, Qarabağda eyni məzmununda bir daha ortaya çıxması çoxsaylı variantlar ortaya çıxarmışdır. Bu səpkidən olan epik mətnlərə kənar aşıq müdaxiləsinin olduğu aydın şəkildə görünür. Ancaq bu dastanlaşma və variantlaşma prosesinin təbii halıdır və onları nəzərə almaq lazımdır. Folklorçu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Aynur Xəlilova haqlı olaraq aşağıdakı elmi dəyəri verir: “Aşıq yaradıcılığının tarixi səciyyəsiindən aydın olur ki, xalq dastanlarımızın əksəriyyəti dastan-rəvayətlər şəklində aşıqların repertuarına yerləşmiş, sonradan tədrici təkamül prosesi keçirərək özlərinin indiki görkəmini almışdır”. Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlərin tam dastanlaşa bilməməsi XX əsrdə həmin prosesin əvvəlki səviyyədə gedə bilməməsi ilə bağlıdır.

Aşıq Ələsgər haqqında olan dastan-rəvayətlər ustad aşıqlar – Talıb Ələsgəroğlu, Zodlu Ağayar, Hüseyn Saraclı, Əkbər Cəfərov, Ədalət Nəsimov, İmran Həsənov, Murad Niyazlı, Mais Gəncəli, Hacı Bayramov, Fətulla Göyçəli, Mahmud Məmmədov, Bəhmən Göyçəli və başqaları tərəfindən danışılmış və yayılmışdır. Bu epik örnəklərin toplanması və nəşrində M.H.Təhmasib, Ə.Axundov, V.Vəliyev, M.Həkimov, İ.Ələsgər, R.Rüstəmzadə, S.Pirsultanlı, Qara Namazov kimi folklorşünasların xidmətlərini də qədirşünaslıqla xatırlamalıyıq.

Ustad Aşıq Ələsgərin 1972-ci ildə keçirilən 150 illik yubileyindən başlayaraq 175, 180, 190 illik yubileyləri boyunca onun poetik irsinin, o cümlədən də haqqındakı dastan-rəvayətlərin nəşr olunması ustad sənətkarın irsinə və xatirəsinə böyük ehtiramın ifadəsi olmuşdur.

Bu il görkəmli saz-söz ustadının 200 illik yubileyi tamam olur. Bu münasibətlə Azərbaycan Respublikasının prezidenti, cənab İlham Əliyevin imzaladığı mübarək sərəncam bir çox dəyərli işlərin gerçəkləşdirilməsinə imkan açır. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin birgə fəaliyyəti nəticəsində bu il xeyli antoloji nəşrlər və elmi

kitablar hazırlanmışdır. “Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlər” antoloji nəşri (Bakı, 2021) də həmin yubiley ərməğanlarından biridir. Bütün bunlar ulu ozanın ömür və sənət yolunu, eləcə də poetik irsinin uzaqmənzilli hüdudlarını ortaya çıxarmaq və aydınlaşdırmaq üçün ən dəyərli qaynaqlardan olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşıq Ələsgər. Əsərləri, dastan-rəvayətlər, xatirələr. Bakı: Şərq-Qərb, 1999, 578 s.
2. Azərbaycan xalq dastanları, əfsanə-əsatir və nağıl deyimləri. (toplayıb tərtib edəni M.Həkimov). Bakı: Maarif, 1999, 296 s.
3. Qarabaği M.Y. Məcmueyi-Vaqif və müasirini digər. Bakı: Şuşa, 1999, 150 s.
4. Qurbanov B. Ustad aşıq, poeziyamızın klassik şairi Aşıq Ələsgər. O.Sarıvəlli. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı: Avropa, 2011, s.5 (5-6).
5. Sarıvəlli O. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı: Avropa, 2011, 128 s.
6. Təhmasib M.H. Gözəllik nəğməkarı. Aşıq Ələsgər. 2 cildə, I c., Bakı: Elm, 1972, s. 5-52.

ИСТОРИИ И ЛЕГЕНДЫ ОБ АШУГЕ АЛЕСКЕРЕ

Махаррам Гасымлы

Председатель Объединения (Союза) ашугов

Азербайджана,

Заслуженный деятель науки, профессор

Махмуд Аллахманлы

Доктор филологических наук, профессор

РЕЗЮМЕ

Ашугское творчество, обогащаясь и получая новую значимость со времен Деде Горгуда, приобрело большие традиции, чем привлекает к себе большое внимание современных исследователей. Традиции дастанов, преданий, застольных сказаний Ашуга Алескера, одного из талант-

ливейших деятелей ашугского искусства XIX века, являются ярким подтверждением сказанному. Каждый из образцов его творчества – это плод творческой фантазии, наполненной любовью к мастерству слова. В основе всех преданий лежат события из их жизни. Отдельные образцы поэзии Ашуга Алескера обогащены также описанием событий, произошедших в его путешествиях, в семье, или в окружающей среде. Они созданы в таких стихотворных формах, как герайли, гошма, таджнис, дивани, мухаммас и т.д. Иногда рассказы ведутся от первого лица. Творчество Ашуга Алескера послужило основой создания многих дастанов, связанных с именем великого мастера, а также источником информации об определённых сторонах его жизни и творчества. Это, в свою очередь, формирует широкое представление о дастановедении, как науке, и общей направленности историко-культурных традиций ашугского творчества.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, дастан, мастера-ашуги, ашугская поэзия.

STORIES AND LEGENDS ABOUT ASHIG ALASGAR

Muharrem Gasimli

Professor

Mahmoud Allahmanli

Doctor of Philology, Professor

SUMMARY

Ashug creativity enriched and gaining new significance since the time of Dede Gorgud, has acquired great traditions, which attracts a lot of attention of modern researchers. The traditions of epic (dastans), lores, feast tales of Ashug Alesker, one of the most talented figures of Ashug art of the XIX century, are a vivid confirmation of what was said. Each of his examples of creativity is the output of a creative fantasy filled with love for the mastery of the word. All lores are based on events from their lives. Individual samples of the poetry of Ashug Alesker are also enriched with a description of the events that occurred in his travels, in the family, or in the environment. They are created

in such poetic forms as geraili, goshma, tajnis, divani, muhammas, etc. Sometimes stories are conducted in the first person. The creativity of Ashug Alesker served as the basis for the creation of many sagas associated with the name of the great master, as well as a source of information about certain aspects of his life and work. This, in turn, ceates a broad idea of dastan(epic) studies, as a science, and the general orientation of the historical and cultural traditions of Ashug creativity.

Keywords: *Ashug Alasgar, epic, legend, master ashugs, ashug poetry.*